

DOI: 10.46340/eppd.2021.8.3.16

Vasyl Dudkevych

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2850-2059>

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine

EUROPEAN INTEGRATION PRACTICES AS DETERMINANTS OF INFLUENCE ON THE DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

Василь Дудкевич

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Івано-Франківськ, Україна

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРАКТИКИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ВПЛИВУ НА РОЗБУДОВУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

European integration practices which have acquired strategic and constitutional form in Ukraine, assume collaboration with the civil society organizations (CSO). The parties of the European Union-Ukraine Association Agreement have established platform for the coordination of joint actions with the representatives of CSOs, in particular, the Civil Society Platform, annual forums on Ukraine-EU trade and sustainable development and others. Along with the positive dynamics of the development of Ukrainian civil society, it can be stated that the public confidence in the government and its reforms maintains at low level. These facts and, so far, insufficiently effective communication between different departments, involved into the implementation of the Association agreement, delay the fulfilment of the commitments made by the parties. The study emphasizes the concept of European integration potential of civil society which is defined as the ability and cumulative possibility of civil society organizations to participate in the implementation of European integration policy of the country, both jointly with government institutions and as an independent advisory body of a number of interested CSOs by key European integration courses. It is emphasized that the process of European integration and development of the civil society in Ukraine are of a parity nature. On the one hand, the most significant spikes of civic activities were somehow related to the choice of country's foreign policy, tending to Western vector. On the other hand, European integration has become a trigger here, not the cause of citizens' protests. Therefore, the mentioned processes are not inter-determinative, but complementary, and their correlation should be analyzed in political-institutional, social-resource and individual-identifying dimensions.

Keywords: civil society, European integration, European integration potential of civil society, political modernization, political communication, democracy.

Постановка проблеми. Євроінтеграція як політичний курс, кінцевою метою якого є досягнення відповідності певним критеріям та вступ до Європейського Союзу, у 2019 р. отримав в Україні конституційне закріплення. Цьому передували сплески громадянської активності, широка інформаційна кампанія, підписання важливих документів, головний з яких – Угода про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого боку (далі – Угода про асоціацію). Попри те, що цей курс не можна назвати стабільним і планомірним, однак, станом на 2021 р., він не має і не потребує альтернатив. Показово, що в оцінці прогресу виконання завдань Угоди про асоціацію понад третина напрямків стосуються громадянського суспільства, навіть більше – є якісними критеріями його функціонування. Звідси постає дуалістичне питання: розвинене громадянське суспільство є

запорукою просування євроінтеграційного процесу в Україні чи виступає однією з цілей реалізації євроінтеграційного курсу? Або ж як співвідносяться ці аспекти, враховуючи роль суспільної активності у формуванні вектору зовнішньополітичної парадигми Української держави?

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Взаємозв'язок процесів євроінтеграції та розбудови громадянського суспільства став предметом досліджень учених у різних галузях знань. Суспільні зміни в Україні у контексті євроінтеграції описані у колективній монографії за загальною редакцією С. Телешуна (2017 р.), вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України актуалізовано у монографії А. Костенко (2018 р.), формування громадянського суспільства в умовах модернізації державного управління проаналізовано у колективній монографії за загальною редакцією Л. Гонюкової (2019 р.) Різні напрямки описаної проблематики лягли в основу дисертаційних досліджень М. Назаренко (2014 р.), А. Матійчика (2016 р.), І. Тарнавської (2019 р.) та викладені у наукових публікаціях Ф. Барановського, С. Леськів, О. Лотюк, В. Марчука, Х. Машталір, М. Месюк, О. Хомей та ін. Разом із цим, на основі офіційних документів і змістів цільових програм, грантових проєктів важливо виділити маркери оцінки та характер ролі громадянського суспільства у реалізації євроінтеграційних практик в Україні.

Виклад основного матеріалу. Євроінтеграційна складова внутрішньої та зовнішньої політики України зафіксована у відповідному законі ще у 2010 р., а саме:

- модернізація системи державної служби з урахуванням європейського досвіду;
- удосконалення системи демократичного цивільного контролю над воєнною організацією держави та правоохоронними органами, забезпечення їх відповідності вимогам європейських інституцій;
- перехід на європейську модель ринкового нагляду, якості та безпеки продукції;
- впровадження європейських підходів у сфері делегування функцій держави суб'єктам господарювання;
- забезпечення прав і свобод громадян на основі дотримання європейських стандартів соціального захисту;
- реформування та розвиток вітчизняної системи вищої освіти і науки, забезпечення їх інтеграції в європейський та світовий освітній і науковий простір тощо¹.

Частина викладених у законі норм стосуються позаінституціональної площини державотворення, а отже – громадянського суспільства. У подальшому відповідні параметри суспільно-політичних відносин закладалися і в інших офіційних документах щодо реалізації євроінтеграційного курсу. Так, Угода про асоціацію визначає ті напрямки, у залученні до реалізації яких зацікавлені сторони:

- передбачено функціонування дорадчої групи з питань сталого розвитку, до складу якої входять представники незалежних громадських організацій, як-то організацій роботодавців та працівників, НУО та інших зацікавлених сторін (Ст. 299). З метою підтримки діалогу щодо сталого розвитку торговельних відносин між Україною та ЄС заплановано проведення щорічного Форуму громадянського суспільства, останній з яких у жовтні 2020 р. відбувся в онлайн-режимі через карантинні обмеження;
- з метою реалізації реформ у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей унормовано включення до процесу організацій громадянського суспільства (ОГС) (Ст. 421);
- міжкультурний діалог запропоновано здійснювати разом із організаціями, які представляють інтереси громадянського суспільства, та культурними закладами України та ЄС (Ст. 438);
- метою співробітництва з питань громадянського суспільства вказано зміцнення контактів та взаємного обміну досвідом між усіма секторами громадянського суспільства в Україні та державах-членах ЄС, залучення ОГС до реалізації Угоди, забезпечення взаємної обізнаності та розуміння щодо України в державах-членах ЄС та навпаки (Ст. 443);
- обґрунтовано включення ОГС до вирішення завдань транскордонного та регіонального співробітництва (Ст. 446);
- передбачено інформування організацій громадянського суспільства про виконання Угоди та врахування їхнього внеску для її реалізації. З цією метою створено Платформу громадянського

¹ Закон України про засади внутрішньої і зовнішньої політики, 2010 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>> (2021, травень, 10).

суспільства (ПГС), яка складається з представників громадянського суспільства України та членів Європейського економічного і соціального комітету (Ст. 469)¹.

У 2019 р. було підписано Угоду між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Підтримка громадянського суспільства та культури». Загальною метою заходів, розрахованих на сім років, є підвищення життєздатності та спроможності організацій громадянського суспільства і закладів культури сприяти розвитку підзвітних, прозорих та демократичних інституцій, соціальному та економічному поступу, а також запобіганню насильницьким конфліктам².

Підкреслимо, що в Угоді про асоціацію актуалізовано комунікаційну складову будь-яких взаємодій із питань громадянського суспільства. Діалог та співробітництво між його учасниками з обох сторін визнано невід'ємною частиною відносин між Україною та ЄС. Запорукою такого діалогу має бути зміцнення контактів та взаємного обміну досвідом між ОГС в Україні та державах-членах ЄС, сприяння процесу інституційної розбудови та консолідації організацій громадянського суспільства, забезпечення поінформованості українських представників щодо організації в рамках ЄС консультацій та діалогу між соціальними і громадськими партнерами з метою залучення громадянського суспільства до політичного процесу в Україні (Ст. 444)³. Водночас, маємо констатувати, що існує ряд суперечностей та недоліків у висвітленні діяльності Платформи та згаданих Форумів. Якщо про функціонування Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС міститься інформація на Євроінтеграційному порталі⁴, вебсайті української сторони Платформи громадянського суспільства Україна – ЄС⁵ та відповідній сторінці у соціальній мережі Facebook, то актуальні дані про перебіг Форумів громадянського суспільства з питань торгівлі та сталого розвитку відсутні у відкритому публічному доступі на офіційній джерелах, а лише частково згадуються на вебсайтах учасників заходу від організацій громадянського суспільства. Показово, що у спільній Декларації після засідання ПГС, яке відбулося у Брюсселі в 2019 р., висловлено стурбованість щодо неефективної комунікації між різними відомствами, залученими до впровадження Угоди про асоціацію, що відтермінує виконання взятих сторонами зобов'язань⁶.

Наразі, за даними Євроінтеграційного порталу, серед 24 показників прогресу виконання пунктів Угоди про асоціацію відносно низькі темпи демонструють ті, що є запорукою балансу між громадянами та державними інститутами, а саме: соціальна політика та трудові відносини – 40%, захист прав споживачів – 42%, статистика та обмін інформацією – 68%⁷. Запорукою ж успішного здійснення запланованих змін вважаємо включення до формування державних стратегій представників відповідних інститутів громадянського суспільства – суб'єктів представництва і репрезентації інтересів різних верств і груп громадян.

Описані показники та параметри, а також запит на участь інститутів громадянського суспільства у впровадженні пунктів Угоди про асоціацію України та ЄС зумовлюють необхідність у визначенні поняття «євроінтеграційний потенціал громадянського суспільства». Під ним розуміємо спроможність і сукупність можливостей організацій громадянського суспільства брати участь у реалізації курсу європейської інтеграції країни і спільно з державними інституціями, і в якості незалежного консультативного органу з числа зацікавлених ОГС за пріоритетними напрямками євроінтеграції. Ресурсну складову євроінтеграційного потенціалу громадянського суспільства

¹ Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, 2014 (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (2021, травень, 10).

² Угода між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Підтримка громадянського суспільства та культури», 2019. (Верховна Рада України). Офіційний сайт Верховної Ради України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-19#Text> (2021, травень, 11).

³ Там само.

⁴ Євроінтеграційний портал (2021). Головна сторінка <<https://eu-ua.kmu.gov.ua/platforma-gromadyanskogo-suspilstva>> (2021, травень, 10).

⁵ Платформа громадянського суспільства Україна-ЄС (2021). Головна сторінка <<http://eu-ua-csp.org.ua/>> (2021, травень, 11).

⁶ Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС (2019). Спільна Декларація VIII засідання. Брюссель <<https://drive.google.com/file/d/1qf6sXNPNgLElTFmgxJat7HUalqXisp0F/view>> (2021, травень, 11).

⁷ Пульс Угоди – моніторинг реалізації плану заходів з виконання Угоди про асоціацію. Євроінтеграційний портал (2021). Головна сторінка <<https://pulse.kmu.gov.ua/>> (2021, травень, 10).

уособлюють як активні неурядові організації, так і забезпечений їм доступ до інформації, діалогу, демократичного досвіду інших країн та можливість транслювати альтернативні чи додаткові позиції щодо включення до порядку денного євроінтеграційного процесу питань соціально-економічного, культурно-гуманітарного спрямування тощо.

Отже, помилковим вважаємо підхід в оцінці потенціалу громадянського суспільства виключно через урахування членства громадян у громадських організаціях чи кількості цих організацій, позаяк неможливо здійснити комплексний аналіз ефективності таких інституцій. Інші причини – можливість громадян бути учасниками одночасно кількох неурядових організацій або ж членство без активної позиції чи безпосередньої діяльності. Водночас, свою спроможність виступити рушієм суспільно-політичних змін у державі українське суспільство довело на прикладі Помаранчевої революції та Революції Гідності, організованого спротиву російській агресії добровольчими батальйонами, активного волонтерського руху та ін.

Важливо підкреслити природу громадської активності у згадані періоди. За висновками фахівців Інституту соціології НАН України, «ініціатива спонтанних протестних акцій виходила не з партійно-інституціональних структур, а від активних громадян та студентів. Цей алгоритм та особливість радше переважно самоорганізованих ініціатив, аніж акцій, організованих і керованих політичними елітами, зберігався впродовж усього тривалого протестного руху, включаючи його найдраматичніші епізоди»¹. Важливо зауважити, що помилковим є зведення причин громадянської активності виключно до вимоги подальшої євроінтеграції. За даними соціологів, кожен другий із мітингувальників опинився на Майдані заради скасування корумпованого режиму (51%), 46% опитаних мотивували відчуття того, що країна потребує радикальних змін у системі влади, прагнення інтеграції з Європейським Союзом рухало 44% респондентів, 30% були обурені силовими діями влади по відношенню до мирних протестувальників². Таким чином, відмова офіційної влади від продовження курсу євроінтеграції наприкінці 2013 р. стала одним із тригерів, а не причиною Революції Гідності.

Загалом, беручи громадянське суспільство України в якості певного мірила готовності чи усвідомленого європейського вибору країни, варто окреслити стартові оціночні позиції вітчизняного соціуму. Така оцінка завжди буде відносною – щодо інших держав та їхніх суспільно-політичних та економічних умов, щодо конкретно-історичної ситуації у світі чи регіоні, щодо параметрів, за якими здійснюється оцінювання. До прикладу, за висновками Українського незалежного центру політичних досліджень та організації ФНІЗ60, Україна у своєму субрегіоні, до якого також входять країни пострадянського простору, залишається країною із найвищою сталістю організацій громадянського суспільства з повільною, але все ж позитивною динамікою³. Маркерами розвитку громадянського суспільства в Україні є покращення правового середовища, організаційної спроможності ОГС, упровадження секторального підходу до реалізації суспільно значущих проектів, що підвищує ефективність неурядових організацій, їхньої співпраці з державними відомствами та міжнародними партнерами.

Щодо внутрішніх показників зрілості громадянського суспільства, то такими, на нашу думку, є готовність громадян брати на себе відповідальність за добробут власної громади, включеність до процесу фінансування ОГС як механізму унеможливлення монопольного державного впливу, віра у впливовість громадянської самоорганізації. Соціологічні дослідження показують, що майже 33% опитаних українців регулярно або рідко відвідує збори у своїх громадах, понад 7% роблять це часто. Однак дві третини зазначили, що не мають ні часу (33,3%), ні зацікавлення (31,7%) брати участь у таких активностях⁴. У 2020 р. кожен п'ятий українець (20,9%) перераховував кошти благодійним або громадським організаціям⁵. 30% громадян готові підтримувати організації

¹ Резнік, О. (заг. ред.). (2019). *Соціологічні виміри громадянського суспільства в Україні*. Київ: Інститут соціології НАН України, 84.

² Там само, 205-206.

³ Портал «Громадський простір» (2020). *Індекс сталості ОГС-2019: Україна демонструє стале зростання* <<https://www.prostir.ua/?news=indeks-stalosti-ohs-2019-ukrajina-demonstruje-stale-zrostannya>> (2021, травень, 13).

⁴ Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва (2021). *Зроби за мене: українці готові до самоорганізації, але покладають відповідальність за свій добробут на державу: Соціологічне опитування*

<<https://dif.org.ua/article/zrobi-za-mene-ukraintsi-gotovi-do-samoorganizatsii-ale-pokladayut-vidpovidalnist-za-sviy-dobrobut-na-derzhavu>> (2021, травень, 12).

⁵ Ресурсний центр «ГУРТ»: Офіційний вебсайт (2020). *Допоможи собі сам: українці розчаровані в реформах*,

громадянського суспільства за допомогою відсоткового механізму, але у більшості випадків ідеться про адресну підтримку, а не інвестування у модернізацію інституцій¹. Такі показники є свідченням низького рівня довіри, з одного боку, до спроможності організацій громадянського суспільства впливати на суспільно-політичні процеси в державі, з іншого боку, – до самих державних інститутів як гарантів створення належних умов для самоорганізації громадян. І тут знову постає потреба у налагодженні комунікації між державою та громадянським суспільством як засобі подолання таких деструктивних явищ.

Серед механізмів впливу інститутів громадянського суспільства у процесі євроінтеграції українські дослідники акцентують такі:

- участь у доопрацюванні положень нормативно-правових актів (громадська організація «Лабораторія законодавчих ініціатив»);
- включення до робочих консультативних груп при урядових інституціях (Ініціатива «Партнерство «Відкритий Уряд»);
- створення коаліції провідних громадських організацій заради просування та імплементації реформ в Україні (Реанімаційний пакет реформ);
- впровадження партиципаторного бюджету (бюджету участі, громадського бюджету);
- участь інститутів громадянського суспільства у публічних закупівлях з метою надання публічних послуг, заходах громадського контролю та недержавного моніторингу тощо².

Також вітчизняні вчені пропонують різні підходи до прогнозів розвитку громадянського суспільства або впливу на нього євроінтеграційних практик. Так, Х. Машталір та С. Леськів, підсумовуючи спільне дослідження, зауважують, що «інтеграція України в європейську спільноту, а згодом і її членство в ЄС зовсім не означає автоматичного створення та функціонування в Україні нового зразка громадянського суспільства. На думку дослідниць, українським громадянам необхідно самостійно, за допомогою зовнішніх, міжнародних, а також внутрішніх факторів будувати модель вітчизняного громадянського суспільства з усіма його супутніми ознаками та елементами, тим самим практично довівши свою прихильність до базових цінностей Європи, демонструючи готовність до реальних змін та реформ усередині нашої держави»³. Інша точка зору зводиться до того, що розбудова громадянського суспільства – це, у першу чергу, запорука його власного виживання і подальшої модернізації, у тому числі, у рамках євроінтеграційних практик.

Ще одна візія стосується аспекту цілепокладання щодо європейського вибору у розвитку України. Професор Ф. Барановський вказує на подвійний характер такого вибору для українського суспільства. По-перше, «напрямок руху у бік європейської цивілізаційної моделі дає можливість досягти прогресу в усіх сферах життєдіяльності соціуму і держави, тобто підвищити в Україні європейську культуру ідентичності й інтеграції до загальноєвропейського середовища». По-друге, «зміцнення європейської ідентичності одночасно означає посилення власної національної ідентичності, пошкодженої тоталітарним минулим»⁴. В умовах силового тиску на державу з боку Російської Федерації, застосування маніпулятивних прийомів гібридної війни з метою ідеологічної диференціації та протиставлення частин українського суспільства наголос на європейській спільності вважаємо консолідуючим аргументом – він формулює спільний ціннісний наратив, нейтралізує штучно підживлюваний комплекс меншовартості, сприяє об'єктивній оцінці модерних змін, які поступово впроваджуються в Україні.

Сприйняття громадянами України євроінтеграційного курсу тривалий час перебуває у фокусі соціологічних досліджень, що дозволяє простежити, як змінювалися суспільні настрої, особливо

але готові підтримувати свої громади: Соціологічне опитування <<https://gurt.org.ua/news/informator/63607/>> (2021, травень, 13).

¹ Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва (2021). *Відсотковий механізм для фінансування організацій громадянського суспільства в Україні – 2020: Соціологічне опитування* <<https://dif.org.ua/article/vidsotkoviy-mekhanizm-dlya-finansuvannya-organizatsiy-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukraini-2020>> (2021, травень, 13).

² Костенко, А. (2018). *Вплив інститутів громадянського суспільства на євроінтеграційні процеси України: монографія*. Суми: Сумський державний університет, 270-271, 273, 277, 279.

³ Машталір, Х., Леськів, С. (2017). Інтеграція України до європейського союзу як основа для розбудови громадянського суспільства. *Підприємництво, господарство і право*, 6, 163-166.

⁴ Барановський, Ф. (2018). Вплив громадянського суспільства на процес європейської та євроатлантичної інтеграції: український контекст. *Наукові записки*, 3 (89), 203.

у переломні для держави періоди. У вересні 2003 р. відносини з країнами ЄС вважали пріоритетними 27% респондентів, у 2004 р. – 25,6%¹. Аналогічні показники зберігалися до 2009 р., а потім поступово зростали. Подальша динаміка представлена у діаграмі (Рис. 1).

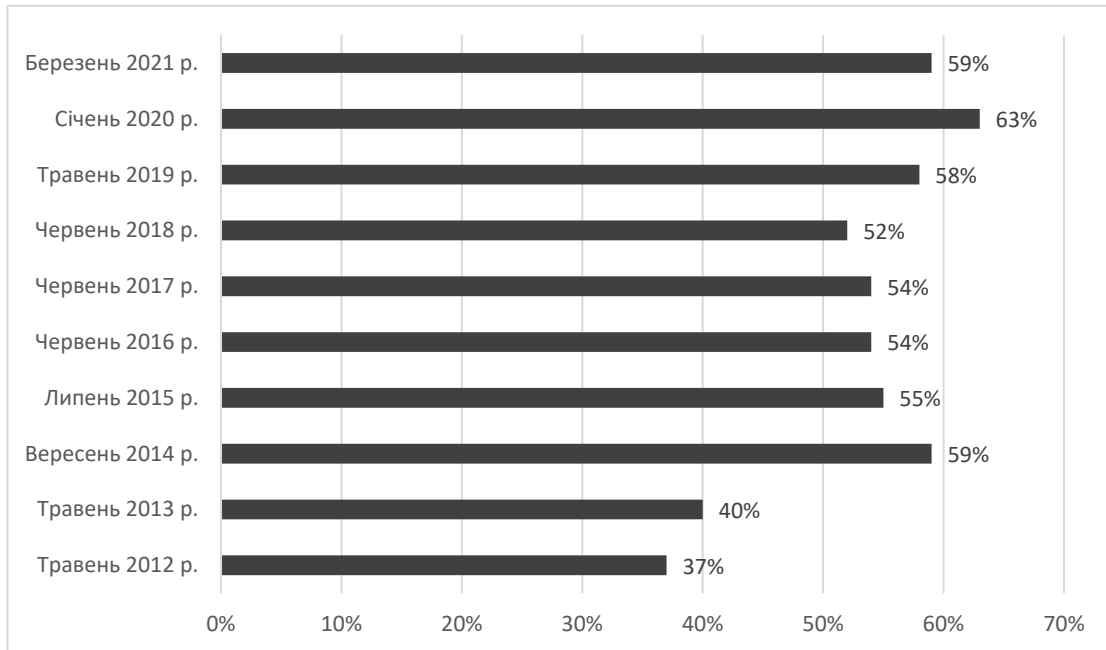


Рис. 1. Підтримка євроінтеграційного курсу держави громадянами України (2012-2021 рр.)

Джерело: дані соціологічних опитувань²

Традиційно орієнтації громадян відрізнялися, залежно від регіону по осі «схід – захід», однак і тут тенденція зростання підтримки євроінтеграційного курсу зберігалася. Показовими є зміни відсотків у період Революції Гідності, початку військової агресії проти України (2014-2015 рр.) та активної інформаційної кампанії, що передувала конституційним змінам (2019 р.). Позаяк стратегічний напрям вступу України до ЄС не став пріоритетом порядку денного Помаранчевої революції, то й статистика підтримки такої перспективи була рядовою для того періоду. Реакція українських громадян на європейський поступ держави є своєрідним лакмусом в оцінці громадянського суспільства, яке неодноразово виявляло здатність до консолідованої реакції і самоорганізованої активності.

Отже, аналіз впливів і співвідношення євроінтеграційних практик та розвитку громадянського суспільства доцільно здійснювати у тримірній моделі вихідних параметрів:

1. На політико-інституціональному рівні, де розглядаються ступінь зацікавленості державних та наднаціональних інституцій та створені ними нормативні можливості для залучення організацій громадянського суспільства до уточнення і реалізації пунктів Угоди про асоціацію.

2. На суспільно-ресурсному рівні, що демонструє готовність ОГС до секторальної участі у здійсненні євроінтеграційних реформ, ефективність наявних майданчиків для такої участі (як наприклад, Конституційна комісія (2015-2019 рр.), громадсько-урядові платформи, Координаційна рада сприяння розвитку громадянського суспільства, Рада національної єдності при Президентові України, передбачені Угодою про асоціацію консультативні інституції тощо). Разом із першим рівнем описані складові уособлюють обґрунтоване вище поняття євроінтеграційного потенціалу громадянського суспільства.

3. На рівні індивідуальної ідентифікації, на якому акцентується рівень усвідомленої

¹ Національний інститут стратегічних досліджень (2010). *Ставлення громадян до основних напрямів зовнішньої політики України: Аналітична записка* <<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/stavlennya-gromadyan-do-osnovnikh-napryamiv-zovnishnoi-politiki>> (2021, травень, 13).

² Європейська правда (2019). *За вступ до ЄС виступають 59% українців – опитування* <<https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/07/10/7098320/>> (2021, травень, 13); Центр Разумкова (2021). *Ставлення громадян до вступу України до Європейського Союзу* <<https://razumkov.org.ua/>> (2021, травень, 13).

прихильності громадян щодо зовнішньополітичного курсу. Йдеться про підтримку політичних програм під час електоральних кампаній, гасла громадських активностей, результати тематичних соціологічних опитувань та под.

Перелічені параметри не є вичерпними, однак їхнє урахування дає можливість об'єктивно оцінити співвідношення євроінтеграційних прагнень держави і громадянського суспільства у конкретних умовах й у заданий період.

Ключові питання наукового пошуку вимагають чіткого розуміння взаємозв'язку двох процесів – євроінтеграції та розвитку громадянського суспільства – щодо первинного і визначального впливу. Сприймаючи точки зору, які обґрунтовують обидва варіанти зумовленості, вбачаємо, що реалії актуалізують паритетний характер вказаних процесів:

– найбільш значимі сплески громадянської активності в Україні, так чи інакше, були пов'язані з аспектами вибору зовнішньополітичного курсу країни, а саме певної культурно-цивілізаційної парадигми, яка б закріплювала модель взаємодії держави та населення. З позиції громадян, ця парадигма виключає будь-які силові та недемократичні методи, а значить має дистанціюватися від авторитарного російського прикладу;

– гарантією політичної модернізації, яка б уможливила зміну взаємин у системі «держава – громадяни», наразі вбачається євроінтеграційний курс країни, котрий, нагадаємо, був обраний владою і презентований нею як найбільш пріоритетний. Відмова від цього курсу, а відтак, зрада очікувань громадян наприкінці 2013 р., з одного боку, зробила євроінтеграцію частиною суспільного запиту, з іншого боку, частково делегітимізувала владу;

– євроінтеграція виступає частиною державної стратегії розвитку, яку статистично підтримує значна кількість респондентів у численних соціологічних опитуваннях, однак ще більша частина населення й досі потребує чітких роз'яснень щодо змісту, мети та наслідків євроінтеграції для України. Надавши відповіді на ці важливі питання, можливо перетворити євроінтеграційні практики на чинник консолідації українського суспільства.

Висновки. Отже, євроінтеграція і розвиток громадянського суспільства в Україні – це взаємодоповнюючі, а не взаємозумовлюючі процеси, які співвідносяться у політико-інституціональному, суспільно-ресурсному та індивідуально-ідентифікуючому вимірах. І ці ж процеси на сучасному етапі однаково потребують поглиблення комунікаційних взаємодій, зокрема соціального діалогу на національному, галузевому, територіальному рівнях, та нейтралізації бар'єрів (штучних, зовнішніх, ресурсних) на шляху просування демократичних цінностей.

References:

1. Baranovskyi, F. (2018). Vplyv hromadianskoho suspilstva na protses yevropeiskoi ta yevroatlantskoi intehratsii: ukraïnskyi kontekst [The impact of civil society on the process of European and Euro-Atlantic integration: the Ukrainian context]. *Naukovi zapysky* [Research Papers], 3 (89), 198-218. [in Ukrainian].
2. Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. Ilka Kucheriva [Ilko Kucheriv «Democratic Initiatives» foundation] (2021). *Vidsotkovyi mekhanizm dlia finansuvannia orhanizatsii hromadianskoho suspilstva v Ukraini – 2020: Sotsiologichne opytuvannia* [Percentage mechanism for financing civil society organizations in Ukraine – 2020: Poll] <<https://dif.org.ua/article/vidskoviy-mekhanizm-dlya-finansuvannya-organizatsiy-gromadyanskogo-suspilstva-v-ukraini-2020>> (2021, May, 13). [in Ukrainian].
3. Resursnyi tsentr «HURT»: Ofitsiyni veb-sait [GURT Resource Center: Official website]. (2020). *Dopomozhy sobi sam: ukraïntsi rozcharovani v reformakh, ale hotovi pidtrymuvaty svoi hromady: Sotsiologichne opytuvannia* [Help yourself: Ukrainians are frustrated with reforms, but ready to support their communities: Poll]. <<https://gurt.org.ua/news/informator/63607/>> (2021, May, 13). [in Ukrainian].
4. *Yevrointehratsiyni portal: Ofitsiyni veb-resurs* [European integration portal: Official website]. <<https://eu-ua.kmu.gov.ua/platforma-gromadyanskogo-suspilstva>> (2021, May, 10). [in Ukrainian].
5. *Yevropeiska pravda* [Yevropeiska Pravda]. (2019). *Za vstup do YeS vystupaiut 59% ukraïntsiiv – opytuvannia* [59% of Ukrainians are in favor of joining the EU – polls]. <<https://www.eurointegration.com.ua/news/2019/07/10/7098320/>> (2021, May, 13). [in Ukrainian].
6. *Zakon Ukrainy pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky, 2010* (Verkhovna Rada Ukrainy) [Law of Ukraine on the Principles of Domestic and Foreign Policy, 2010 (Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiyni sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>> (2021, May, 10). [in Ukrainian].
7. Fond «Demokratychni initsiatyvy» im. Ilka Kucheriva [Ilko Kucheriv «Democratic Initiatives» foundation]. (2021). *Zroby za mene: ukraïntsi hotovi do samoorganizatsii, ale pokladaiut vidpovidalnist za svii dobrobut na derzhavu: Sotsiologichne opytuvannia* [Do it for me: Ukrainians are ready for self-organization, but put the responsibility for their well-being on the state: Poll]. <<https://dif.org.ua/article/zrobi-za-mene-ukraïntsi-gotovi>>

- do-samoorganizatsii-ale-pokladayut-vidpovidalnist-za-sviy-dobrobut-na-derzhavu> (2021, May, 12) [in Ukrainian].
8. Portal «Hromadskyi prostir» [Public Space Portal] (2020). *Indeks stalosti OHS-2019: Ukraina demonstruie stale zrostannia* [CSO Sustainability Index 2019: Ukraine shows steady growth]. <<https://www.prostir.ua/?news=indeks-stalosti-ohs-2019-ukrajina-demonstruje-stale-zrostannya>> (2021, May, 13). [in Ukrainian].
 9. Kostenko, A. (2018). *Vplyv instytutiv hromadianskoho suspilstva na yevrointehratsiini protsesy Ukrainy: monohrafiia* [Influence of civil society institutions on European integration processes of Ukraine: monograph]. Sumy: Sumy State University. [in Ukrainian].
 10. Mashtalir, Kh., Leskiv, S. (2017). Intehratsiia Ukrainy do yevropeiskoho soiuzu yak osnova dlia rozbudovy hromadianskoho suspilstva [Ukraine's integration into the European Union as a basis for building civil society]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo* [Entrepreneurship, Economy and Law], 6, 163-166. [in Ukrainian].
 11. Platforma hromadianskoho suspilstva Ukraina-IeS: Ofitsiinyi vebsait [EU-Ukraine Civil Society Platform: Official website] (2021). *Holovna storinka* [Homepage] <<http://eu-ua-csp.org.ua/>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
 12. Yevrointehratsiinyi portal: Ofitsiinyi vebsait [European integration portal: Official website] (2021). *Puls Uhody – monitorynh realizatsii planu zakhodiv z vykonannia Uhody pro asotsiatsiiu* [Pulse of the Agreement – monitoring the implementation of the action plan for the implementation of the Association Agreement]. <<https://pulse.kmu.gov.ua/>> (2021, May, 10). [in Ukrainian].
 13. Reznik, O. (ed.) (2019). *Sotsiolohichni vymiry hromadianskoho suspilstva v Ukraini* [Sociological dimensions of civil society in Ukraine]. Kyiv: Institute Sociology NAS of Ukraine. [in Ukrainian].
 14. Platformy hromadyanskoho suspilstva Ukrayina-YES [EU-Ukraine Civil Society Platforms] (2019). *Spilna Deklaratsiya VIII zasidannya. Bryussel* [Joint Declaration of the VIII meeting. Brussels] <<https://drive.google.com/file/d/1qf6sXNPNgLEITFmgxJat7HUalqXisp0F/view>> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
 15. Tsentrazumkova [Razumkov Centre] (2021). *Stavlennia hromadian do vstupu Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu* [Attitudes of citizens to Ukraine's accession to the European Union]. <<https://razumkov.org.ua/>> (2021, May, 13). [in Ukrainian].
 16. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [National Institute for Strategic Studies] (2010). *Stavlennia hromadian do osnovnykh napriamiv zovnishnoi polityky Ukrainy: Analitychna zapyska* [Attitudes of citizens to the main directions of Ukraine's foreign policy: Analytical note.]. <<https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosini/stavlennya-gromadyan-do-osnovnykh-napriamiv-zovnishnoi-politiki>> (2021, May, 13). [in Ukrainian].
 17. *Uhoda mizh pro finansuvannia zakhodu «Pidtrymka hromadianskoho suspilstva ta kultury», 2019* [Agreement on financing the event «Support to Civil Society and Culture»]. (Uriad Ukrainy; Yevropeiska Komisia) [Government of Ukraine; European Commission]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine] <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_004-19#Text> (2021, May, 11). [in Ukrainian].
 18. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony, 2014* [Association agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part, 2014]. *Ofitsiinyi sait Verkhovnoi Rady Ukrainy* [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text> (2021, May, 10). [in Ukrainian].